

A humánnum nevében, Hajnóczy Péter
és Szépvölgyi Alíz a szociális
elmeotthonokról

Jelige: Szépvölgyi

Az irodalom társadalmi funkciói a 20. század során jelentősen átalakultak, a művek a középpontjába a „jelentés” helyett az esztétika került, így az irodalmi szöveg egyre kevésbé törekedett társadalmi hatás kiváltására. A feltörekvő médiumok, mint például a tömegsajtó, a rádió és a televízió, fokozatosan átvették a társadalmat érintő problémák közvetítésének szerepét, így az irodalomból ezek a kérdések idővel kiszorultak, amelyet tovább erősített az erőteljes cenzúra bevezetése is, különösen Kelet-Európában. A „szocializmus” idején az irodalomnak és a művészeteknek lehetőségük sem volt igazán felszólalni a társadalmi problémákkal és a tökéletesség látszatát fenntartani kívánó rendszerrel szemben, mivel mind a szerző, mind pedig a kiadó szempontjából súlyos következményekkel járhatott az ilyesfajta művek publikálása. Hajnóczy Péter szociográfiája ebben a korszakban egy különleges és figyelemreméltó alkotás, amely az irodalmat használja fel a társadalom egy elnyomott rétegének felkarolására.

A 20. század második felében a „szocialista” Magyarországon bevett szokássá vált az egészségügyi hálózat, különösen az elmeszociális otthonok felhasználása a nem kívánt személyek eltávolítására. A családtagok, ismerősök, vagy akár munkatársak által beutalt, sokszor teljesen egészséges személyeket embertelen körülmények között „gondozták”, vagy sokkal inkább tartották fogva, mivel az ő védelmükre, az elmeosztályokon kezeltékkel ellentétben nem volt jogi háttér. A nővérek és az intézetvezetők brutális fegyelmezési módszereket alkalmaztak, verbálisan és fizikailag bántalmazták a betegeket, nem biztosítottak számukra megfelelő orvosi ellátást és gyógyszeres kezelést, a nehezebben kezelhető egyéneket pedig injekciózták és úgynevezett hálós ágyakba zárták. Szépvölgyi Aliz, aki annak ellenére, hogy semmi jelét nem mutatta komolyabb mentális problémáknak, szintén egy ilyen intézetbe került Szentgotthárdon, és az ő története nyomán indult el Hajnóczy Péter kutatása, amely eredményeként született meg az 1975-ben, a Valóság című lapban publikált, *Az elkülönítő* címet viselő szociográfiája, amelyben Szépvölgyin kívül még az intézmény volt orvosával, az intézményvezetővel és egy másik beteggel készített interjúk is helyet kaptak. A mű megjelenése után kialakult botrány során felhalmozódott levelezésekkel, cikkekkel és peranyagokkal kiegészített munkáját 1980-ban sikertelenül próbálta meg publikálni a Magvető kiadónál, így ezek az iratok csak a 2013-as kritikai kiadásban jelentek meg két, a probléma tematikus tárgykörébe tartozó szépirodalmi elbeszéléssel együtt. Szintén ezt a problémát dolgozza fel egy szubjektívabb és szentimentálisabb perspektívából a Szépvölgyi Aliz 2021-ben megjelent irodalmi hagyatékában található életrajzi regény, *A humánum nevében*. Az életrajzi regény bemutatja Szépvölgyi életét a beutalása előtt, a jogai elvesztésének folyamatát és a kijutás küzdelmeit, ezáltal egy belső szemlélettel kiegészítve a szociográfiában elhangzottakat. A két

mű együttesen mutat be egy sajátos és kulcsfontosságú korkritikát, amely egyfajta segélykiáltásként szolgál a társadalom felé. A művekben bemutatott elmeszociális otthonok berendezkedése és működési gyakorlatai miatt több tanulmányban is összefüggésbe hozták Hajnóczy szociográfiáját a Foucault-i hatalomelmélet különböző alpműveivel, a kapcsolatra rámutatott többek között Svébis Bence¹, Gaborják Ádám² és Kelemen Zoltán³ is. Az elmeszociális otthonok felépítése, hatalmi berendezkedése, a hatalomgyakorlási módszerek, büntetési eljárások, az egyének társadalomból való kiszakítása és elzárása mind tökéletesen összeegyeztethetőek Foucault hatalomról és pszichiátriai intézetekről alkotott elképzeléseivel, ezáltal ideális elméleti háttérrel adva a szociográfiai és az életrajzi regény vizsgálatának. Foucault és Hajnóczy összekapcsolása, kézenfekvősége ellenére is, jobbra kifejtetlenül, különösebb magyarázatok nélkül van jelen a szakirodalomban. Jelen dolgozat célja ezen elemzési szempont pótlása és a két irodalmi mű társadalmi és egyéni kihatásának a vizsgálata irodalmi és kultúratudományi szempontból.

Hajnóczy alapvetően szociográfiként utalt saját művére, amely egy helytálló kategorizálás, hiszen egy adott társadalmi csoportot és annak helyzetét igyekszik rekonstruálni mint külső szemlélő. A szociográfia nyelvezetében a műfajból eredő objektivitás, az orvosok és gondozottak személyes elbeszélése révén keveredik a szubjektivitással. Mivel a szöveg elsősorban az általa készített interjúkra épül, a mű riportként is értelmezhetővé válik, amelyhez szintén illeszkedik az objektív, tényszerű nyelvezet. Pusztán a nyelvezetet vizsgálva viszont felvetődhet egy másik műfaji besorolás lehetősége, mégpedig a jogszociológiáé, ahogyan arra Nagy Tamás is rámutatott⁴. Ahogyan ő fogalmaz: „*a jog nem egyszerűen szabályok gyűjteménye, nem kizárólag hatalmi/politikai akaratokat és ideológiákat megtestesítő előírások összessége, hanem egyben sajátos nyelvi valóság.*”⁵ Egyértelmű, hogy a jog egy sajátos diskurzusformát alkot, amelyre más szókincs és kifejezésforma jellemző, mint a hétköznapi beszédre. Ez a diskurzusforma már *Az elkülönítő* bevezetésében is erősen jelen van: „*Az otthonokba beutaltak jogi helyzete tisztázatlan: betegek-e, vagy szociális gondozottak? Valójában elmebetegek, akikre az aktív elmeosztályokon kezelt embereket védelmező jogszabályok nem vonatkoznak. A szociális gondozottakat megillető jogokat azért nem élvezhetik, mert elmebetegek, akik nem képesek arra, hogy saját sorsukat és jövőjüket illető*

¹ SVÉBIS Bence, *Tényszerű és merész*, Élet és Irodalom, 31(2013), 21.

² GABORJÁK Ádám, *Emlékszel Alizra?*, Élet és Irodalom, 31(2013), 21.

³ KELEMEN Zoltán, *Kritizáló kiadás: Hajnóczy Péter Jelentések a sülyesztöböl című művéről*, Tiszatáj, 2015/2, 116-119.

⁴ NAGY Tamás, *Mintha Dániát ki lehetne szellőztetni* = N. T., *Egy arkangyal viszontagságai: Jog, irodalom, intertextualitás, Hajnóczy Péter műveiben*, Bp., Gondolat, 2018, 169-182.

⁵ Uo., 173.

kérdésekben döntsenek.”⁶. Az interjúk során ez a nyelvezet szintén visszatér a megkérdezettek elbeszéléseiben, főként a Dr. Kiss-Vámosival készített interjúkban, ahol erősen érzékelhető a tárgyilagos, szakszerű, jogi diskurzusforma. A lakások elvételének problematikáját például a következőképpen fogalmazza meg Dr. Kiss-Vámosi: „*Az elmebeteget ápoló szociális otthoni elhelyezés a beutalt életének végleges rendezését jelenti. Elhelyezése, ellátása tehát biztosított, neki lakásra többé szüksége nem lesz, a leadott lakást átveszi a tanács lakásügyi osztályam és a leadott lakások egy hányadát a szociálpolitikai osztály.*”⁷. Hajnóczy művében kiemelkedő szerepet tölt be a jogi kifejezésmód, hiszen azon kívül, hogy több ponton is megfigyelhető a jogi nyelvezet használata, maga a központi téma is valójában az elmeszociális otthonok gondozottjainak jogi helyzete és jogorvoslat keresésük köré épül. A betegek elhelyezésének folyamata, az intézmények berendezkedése és hierarchiája, a bírói szemle, illetve annak hiánya és a rehabilitáció lehetőségének kizárása mind jogi problémáknak tekinthetők, így valójában Hajnóczy nem csak a társadalom egy elzárt csoportjának a helyzetéről, hanem a kor jogvégrehajtási mulasztásairól is beszámol. A jogi nyelvezet és „objektivitásra” való törekvés fontos szerepet tölt be a műben, mivel egyrészt kiemeli a helyzet komolyságát és valódiságát, ezáltal nagyobb hatást kiváltva az olvasóban, másrészt pedig visszafordítja a jogi diskurzust, azaz a hatalom saját nyelvezetét a rendszer ellen, ahogyan azt például a 20. század végi Inconnu csoport is tette⁸. Hajnóczy arra használja a hatalom által, az emberek irányítására, megfigyelésére és kontrollálására létrehozott diskurzusformát, hogy azáltal védje és segítse a hatalom áldozatait.

Foucault a *Becstelen emberek életében*⁹ olyan embereket tár elénk, akikről csak az a néhány mondat maradt fenn az utókor számára, amivel a hatalom megbélyegezte őket. Ehhez hasonlóan Hajnóczy az írói képességeit és a kapcsolatait arra használja fel, hogy hangot adjon azoknak az embereknek, akiket a rendszer elhallgattatott, mivel Szépvölgyi esetéből is tudjuk, hogy a saját panaszaik, kéréseik és próbálkozásaik mind sikertelenek voltak, minden elküldött levél a vezetőséghez került vissza, ezáltal valódi segítségre sosem számíthattak. Amikor Szépvölgyi azzal fenyegetőzött, hogy levelet ír a Népszabadságnak, a vezetőnő nyíltan felvállalta a rendszer korruptségát: „– *Fölösleges! – legyintett. – Azok elküldik a leveled a*

⁶ HAJNÓCZY Péter, *Az elkülönítő* = HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a sülylesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 65.

⁷ Uo., 76-77.

⁸ Az *Inconnu* az 1980-as években aktív művészeti és politikai ellenzéki csoport, akik a hatalommal szemben nyíltan áldozati szerepet vettek fel. Működésük legfontosabb mozzanata az 1983-as per volt, amiben nem csak beperelték az államot, de visszafordították ellene a saját hatalmi eszközeiket, és nyilvánosságot adtak a hatalmi mechanizmus működésének a dokumentumok publikációjával. – NAGY Kristóf, *Művészet és politika: Az Inconnu csoport radikalizálódásának hullámai az 1980-as években*, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2021/4, 65-73.

⁹ Michel FOUCAULT, *A becstelen emberek élete*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Híd, 2015/12, 80-95.

Fővárosi Tanácsnak, ők meg vissza hozzám.”¹⁰. Konta Ildikó *Az elkülönítőben* szintén említést tesz a panaszlevelek sorsáról: „*Ami a panaszleveleket illeti, sokszor el se ment a levél. A levélíró betegeket figyeltetik, és a gyanús címzésű leveleket elkobozzák.*”¹¹. Az intézkedésekből látható, hogy az elnyomás és a megfigyelés szerves részét képezték az elmeszociális otthonokban a hatalom megtartásának az alávetett, kiszolgáltatott betegekkel szemben, és ilyen értelemben túlzás nélkül az államberendezkedés modelljének is tekinthető. Hajnóczy a szociográfiájával ezeknek az embereknek az elnyomása ellen szólal fel, ami által az interjúkból és tanúvallomásokból álló mű képes azt a szerepet betölteni, amit Foucault szánt az irodalmi műveknek, amikor azt írta: „*Az irodalom a nyelv minden egyéb formájánál inkább a „becstelenség” diskurzusa marad: neki kell elmondania az elmondhatatlant, a legrosszabbat, a legtitiósabbat, a legtűrhetetlenebbet, a szégyenletet.*”¹².

Mint említettük, magára *Az elkülönítőre* Hajnóczy szociográfiaként gondolt, legalábbis akként utalt rá a forrásokban, viszont tudjuk, hogy hosszú ideig dolgozott egy szépirodalmi feldolgozás megvalósításán is, tehát a műre vonatkozó elképzelései az idő során változhattak. Az első terv szerint Hajnóczy egy dokumentumfilmet tervezett megalkotni a Balázs Béla Filmstúdió segítségével, ám ebből végül csak az előzetes interjúk készültek el (a Filmstúdió magnófelvevőinek használatával) az intézetben korábban alkalmazott orvosokkal, Dr. Soóky Andrással, Dr. Kiss-Vámosi Józseffel és feleségével Konta Ildikóval, az intézetvezető Bedi Ferencsel, illetve Bozóki Árpáddal és Szépvölgyi Alizzal, a rendszer szociális ellátórendszerének áldozataival. Az általuk elmondott szubjektív és objektív megállapításokból írta meg *Az elkülönítő* című szociográfiáját, ami a *Valóság* című lapban jelent meg 1975-ben. Bár saját bevallása szerint az eredeti szövegen pusztán stiláris változtatásokat hajtott végre, Nagy Tamás kutatása alapján többször is szerkesztette, újrászámozta és átírta azokat¹³. A változtatásokról nehéz lenne megállapítani, hogy a szociográfia megjelenése előtt, vagy a későbbi újragondolások és újraértelmezések során hajtotta végre, de azt tudjuk, hogy Hajnóczy hosszasan foglalkozott a művel. Az 1975-ös kiadást követő botrány az újságokban és rádióban is hatalmas visszhangot keltett, rengetegen felháborodtak, míg a hatalom és az egészségügyi rendszer igyekezett eltusolni az eseményeket, fékezni a kedélyeket. Az ügy egészen bírósági tárgyalásig is eljutott, mivel az intézet beperelte a lapot a tanulmány publikálása miatt, amivel párhuzamosan folyt a levelezés Hajnóczy, Szépvölgyi és az orvosok között, illetve több olvasói

¹⁰ SZÉPVÖLGYI Aliz, *A humánus névben*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2021, 100.

¹¹ HAJNÓCZY Péter, *Az elkülönítő* = HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a sülyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 66.

¹² Michel FOUCAULT, *A becstelen emberek élete*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Híd, 2015/12, 95.

¹³ „*A valóság mintha újra szót kérne*”: Beszélgetés Hajnóczy Péter *Jelentések a sülyesztőből* című kötetéről, Irodalmi Szemle, 2014/4, 21.

levél érkezett Hajnóczyhoz és a szerkesztőséghez is. Az így keletkezett dokumentumokat és iratokat 1980-ban megpróbálta együttesen publikálni: Kardos Györgynek küldött leveléből azt is megtudjuk, hogy először az összesített anyagot a *Magyarország Felfedezése* sorozatba szánta, ahonnan elutasították és ezután került a mű a Magvetőhöz¹⁴.

Hajnóczy 1972-ben kezdte meg az adatgyűjtést és egészen 1981-ig, haláláig foglalkoztatta az elmeszociális otthonokban elhelyezettek problémája. Ez az időszak nagyrészt felöleli Hajnóczy irodalmi pályáját is, így szinte lehetetlen *Az elkülönítőt* önálló szöveggént elemezni. Tudjuk, hogy a szerző állandó kapcsolatot tartott fenn Dr. Kiss-Vámosival és Szépvölgyi Alizzal, aki mellett egy másik betegről gyűjtött anyagokat is rejt a hagyaték, egyelőre még nem megjelentetett formában¹⁵. Ez idő alatt több kísérletet tett az összegyűjtött anyagok egységes írásba foglalására, illetve átírására is, ami összefüggésbe hozható *A nagy jogi légzés*¹⁶ és a *Karosszék, kék virággal*¹⁷ címet viselő elbeszélések megírásával, amelyek a kiadás körüli problémákat és az írói nehézségeket mutatják be elsősorban. A megfelelő műfaj keresése ugyancsak tetten érhető a szövegrészletek ismétlődésében. Az a rész, amelyben Hajnóczy összefoglalja a szentgotthárdi elmeszociális otthon helyzetét megegyezik *A nagy jogi légzés* és a *Karosszék, kék virággal* című elbeszélésekben is. Reményi József Tamás azon kijelentése, mely szerint „(...) e kitartó figyelem nála nem a magyar egészségügy katasztrofális helyzetét kísérte, hanem az elesett lelkek, s a rájuk talált író közös kiszolgáltatottságának témáját.”¹⁸, a 2013-ban megjelentetett művekkel együtt válik csak igazán értelmezhetővé. A hagyatékából és Nagy Tamás elmondásából tudjuk, hogy Hajnóczy magát a problémát jogi, a művét pedig irodalmi szempontból sosem tekintette lezártnak, hanem vélhetően dokumentumregényt¹⁹ tervezett alkotni a szépirodalmi feldolgozásokkal együtt, tehát a *Jelentések a süllyesztőből*-t így is szemlélhetjük, annak ellenére, hogy az összeállított 2013-as kötet kritikai kiadásnak tekintendő. Ezzel szemben Kelemen Zoltán *kritizáló* kiadásként utal rá²⁰. Tanulmányában úgy

¹⁴ Hajnóczy Péter levele Kardos Györgynek = *A véradó: Hajnóczy Péter emlékezete*, szerk. REMÉNYI József Tamás, Bp., Nap, 2003, 62.

¹⁵ „A valóság mintha újra szót kérne”: Beszélgetés Hajnóczy Péter *Jelentések a süllyesztőből* című kötetéről, Irodalmi Szemle, 2014/4, 21-22.

¹⁶ HAJNÓCZY Péter, *A nagy jogi légzés* = HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a süllyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 305-330.

¹⁷ HAJNÓCZY Péter, *Karosszék, kék virággal* = HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a süllyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 331-335.

¹⁸ REMÉNYI József Tamás, „Szétszórom, majd felépítem magam” = *A véradó: Hajnóczy Péter emlékezete*, szerk. REMÉNYI József Tamás, Nap, Bp., 2003, 221.

¹⁹ „A valóság mintha újra szót kérne”: Beszélgetés Hajnóczy Péter *Jelentések a süllyesztőből* című kötetéről, Irodalmi Szemle, 2014/4, 24.

²⁰ KELEMEN Zoltán, *Kritizáló kiadás: Hajnóczy Péter Jelentések a süllyesztőből című művéről*, Tiszatáj, 2015/2, 116-119.

érvelt, hogy a *Jelentések a süllyesztőből* művei valójában önmagukat és az alkotói folyamatot kritizálják, rámutatva annak hiányosságaira és befejezetlenségükre. A műben szereplő dokumentumok, beleértve az iratokat, cikkeket, leveleket és elbeszéléseket is, mind mutatják a Hajnóczy által gyűjtött anyag potenciálját, egy újabb mű összefoglalásának lehetőségét. Az, hogy miket tartott ő maga elég fontosnak a megőrzésre, indikálja, hogy milyen módon szeretne volna kiteljesíteni a művét, és ezek az iratok visszaülnek rá, és megerősítik a saját befejezetlenségüket. Mivel sosem nyílt lehetősége az elvárt szöveg megalkotására, így a mű egy átfogó, de nem egységes képet mutat az általa feltárni kívánt problémáról.

Az egységes mű megalkotására utaló kartondoboz, amelyben a szociográfia és a hozzá kapcsolódó más írárok és dokumentumok találhatóak, sem csak önmagában vizsgálható, hiszen Hajnóczy írói pályájának legjelentősebb időszakát végig átszötte az elmeszociális otthonok tapasztalata, és ez több munkájában is tetten érhető. Reményi József Tamás hívta fel rá a figyelmet, hogy valójában *Az elkülönítő*, *A fűtő*²¹ és *A halál kilovagolt Perzsiából*²² motívumkincse és szerzői magatartásformája ugyanonnan ered²³. Nagyon sok átfedés figyelhető meg a művek között, *A halál kilovagolt Perzsiából*-ban például szintén megjelenik a *Karosszék, kék virággal* és *A nagy jogi légzés* küszködő írója, *A fűtőben* pedig ismételt teret kap a jogkeresés problematikája. A *Jelentések a süllyesztőből* iratanyagából nem áll össze egy szerkesztett, formailag és műfajilag is egységes irodalmi mű, viszont kirajzolódik egy egyértelmű irányvonal, amelyet Nagy Tamás, Hajnóczy jegyzetei alapján rekonstruált, és amelyből akár egy szépirodalmi mű fejlődéstörtét is kivehetjük. A szociográfia, az elbeszélések, a dokumentumok, jegyzetek és Hajnóczy kapcsolódó műveivel együtt egy teljes képet kapunk nem csak a kor elmeszociális otthonainak problémáiról, hanem a szocializmus működéséről, a cenzúra akadályairól, a hatalom elnyomásáról, a kor társadalmi helyzetéről, a szerzői munka megpróbáltatásairól és a jogkeresés folyamatáról. A Hajnóczytól fennmaradt dokumentumok, akár kiadatlanok, akár nem, összetett és sokszempontú megközelítést adnak a szöveg által felvetett kérdésekre. Ahogyan arra Reményi József Tamás és Nagy Tamás is utalt már²⁴, a művek és iratok együttes értelmezésével a mű valójában akár befejezettnek is tekinthető, még ha nem is egészen úgy, ahogy azt Hajnóczy elképzelte, hiszen a művei jelentős részében érzékelhető a hatása. Az így kialakult „regény”, a Hajnóczy művészetétől egyébként sem

²¹ HAJNÓCZY Péter, *A fűtő*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975.

²² HAJNÓCZY Péter, *A halál kilovagolt Perzsiából*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.

²³ REMÉNYI József Tamás, „Szétszórom, majd felépítem magam” = *A véradó: Hajnóczy Péter emlékezete*, szerk. REMÉNYI József Tamás, Nap, Bp., 2003, 222.

²⁴ „A valóság mintha újra szót kérne”: Beszélgetés Hajnóczy Péter *Jelentések a süllyesztőből* című kötetéről, Irodalmi Szemle, 2014/4.

idegen, csapongó fogalmazási és szerkesztési formájával tökéletesen illeszkedik az író életművébe.

Fontos kiemelni, hogy a *Jelentések a süllyesztőből* már egy teljesen más korszakban jelent meg, mint a *Valóságban* lévő szociográfia, így jelentősen eltérő hatást gyakorol az olvasóra, ami szintén befolyásolhatja, hogy miként is tekintünk rá műfaji szempontból. A mai olvasóban a mű már nem ugyanazt a felháborodást kelti, hiszen nem egy aktuális problémáról és annak megoldatlanságáról, hanem a múlt egy szeletéről tudósít. Az eredeti publikáció után több mint negyven évvel, az olvasó már sokkal inkább tekint rá kordokumentumként vagy szépirodalmi műként, különösen, ha az összesített kiadást vizsgáljuk. Ez az olvasat a feltételezett szerzői szándéktól sem állhat igazán távol a szépirodalmi átiratok alapján. Ezzel szemben fontos figyelembe vennünk, hogy bár Hajnóczy egy egységes, vélhetően irodalmi művet kívánt létrehozni, a megírásnak nem ez volt a valódi oka, hanem a társadalmi hatás kiváltása.

A *nagy jögi légzésből* is kitűnik, hogy Hajnóczyt radikális érzelmek vezérelték, vágyott rá, hogy a műve közfelháborodást váltson ki az olvasókból és ehhez hosszasan kereste a megfelelő közlési formát. A *nagy jögi légzésben* az elbeszélő keretbe egy drámai szerkezet ékelődik, amelyben Hajnóczy küszködő írói énje és a szerkesztőné képében megjelenített, a szocializmus rendszerében racionálisan gondolkozó énje társalog. Ebben is érzékelhető a tehetetlenség, a kilátástalanság, ahol az igazság minden fokozaton megakad a rendszertől való rettegés szűrőjén, ahol még a radikális cselekedetek sem hoznak valódi eredményt, ahol a hatalom mindig elnyomja a valóságot, egészen addig a pontig, ahol már maga az író is megkérdőjelezi mondandója hitelességét. A *Karosszék, kék virággal* című elbeszélésében szintén az igazságkeresés tehetetlenségét figyelhetjük meg több ponton is, mint amikor a sérelmezett csoportvezető jogorvoslatkeresési kétségbeesésében már az örület hatására a Pápanak, Mátyás királynak és Horthy Miklós kormányzónak írja a leveleit, ezzel érzékeltetve, hogy hozzájuk éppen annyira hatásos folyamodni, mint a szocialista rendszer vezetőihez. Az *elkülönítő* célja részben a felbujtás, a megbotránkoztatás, a társadalmi változás elérése, hogy az emberek átérezzék azt a feszültséget és tehetetlen dühöt, amelyet ő és a Szentgotthárdi betegek éreznek, hiszen csak így hívhatják fel a figyelmet a probléma akut voltára és a jogorvoslat szükségszerűségére. Hajnóczy vélhetően tisztában volt vele, hogy a sérelmek orvoslása társadalmi szinten csak a tömeges felháborodással kaphat lehetőséget, amely viszont csak a puszta tárgyilagossággal és jog nyelvének felhasználásával érhető el.

Szépvolgyinek ezzel szemben nem ez volt a célja, ő nem társadalmi változást akart kiváltani a szövegével, hanem a saját történetét kívánta a laikus írói képességeivel közölni és ebből adódik a szöveg szubjektív nyelvezete is. Szépvolgyi irodalmi hagyatéka, akár kezdő

irodalmi törekvésként, emlékiratként vagy a megélt traumák feldolgozásának egy módszereként tekintünk rá, egyértelműen nem törekszik a közfelháborodás kiváltására, sokkal inkább a saját tapasztalatai szubjektív dokumentálására. Az életrajzi regény jellegét erősíti, hogy a mű nem kifejezetten az elmeszociális otthonban eltöltött időre és a rendszerszintű problémákra fókuszál, hanem bemutatja az elbeszélő elhelyezése előtti teljes életét is a családi és szociális háttérével együtt. A szövegekből kitűnik, hogy bár sajnálta az otthonok lakóit és igyekezett adott helyzetekben segítségét nyújtani, valójában nem törekedett rendszer szintű változás elérésére sem az intézeti tartózkodása -*ahol saját helyzetéből adódóan lehetősége sem lett volna rá*- sem pedig szabadulása után. Szintén ezt a hozzáállást tükrözi az a pillanat, amikor arra a hírre, hogy Dr. Kiss-Vámosi rajta kívül két másik beteget is átvenne a rehabilitációs intézetbe, Szépvölgyi ösztönösen visszakérdez, hogy „*Minek?*”²⁵. A szociográfia megjelenése után, a Fővárosi Tanács Egészségügyi Dolgozói által a *Valóság* szerkesztőségének írt névtelen levélben Szépvölgyi magatartását nyíltan bírálják: „*Ugylátszik Szépvölgyi elvtárs is csak reprezentálni szeret, nem az ügyekkel törődni.*”²⁶. Bár Szépvölgyi és Hajnóczy műve ugyanazt a problémát jelenítik meg, mégsem tekinthetjük őket egyformának, hiszen más céllal és más stílusban íródtak. *A humánum nevében* megkérdőjelezhetetlenül egy szépirodalmi mű, korszaktól és szerzői szándéktól függetlenül és ennek következtében az olvasóra gyakorolt hatása is eltérő.

Hajnóczy szövegének objektív és tényszerű nyelvezete és megfogalmazása hatékonyan hívja fel az olvasó figyelmét a feltárt probléma súlyosságára, míg ezzel szemben Szépvölgyi szubjektív és személyes elbeszélése sokkal olvasmányosabbá teszi a történetet, ami elvesz a valóságalapjából. Emellett Hajnóczy kívül helyezkedik a történteken és olyan autoritással rendelkező személyeket szólaltat meg, például orvosokat, az igazgatót és betegeket, akiknek nagyobb bizalmat kölcsönöz az olvasó, mint egyetlen ember személyes élményeinek. Szépvölgyinél folyamatosan jelen vannak a személyes érzelmek és gondolatok, az Intapusztai Rehabilitációs Intézetbe való átvételének élményét kimondottan szentimentálisan írja le: „*Expressz megírtam a fejleményeket, nehogy még a cserebeteg ott maradjon. A két oldalról nyakamba zúdult boldogságtól napokra elnémultam.*”²⁷, a szabadulása után szerzett lakásáról pedig a következőképpen fogalmaz: „*Nyolc hónap múlva utaztam Budapestre átvenni új lakásomat a régi helyett. A látszatra azonos értékű lakás négyzetméterre nagyobb volt, mint a másik. Nem, mintha megért volna négyévi szenvedést. Egy sufni, egy ágy is megfelelt volna,*

²⁵ SZÉPVÖLGYI Aliz, *A humánum nevében*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2021, 183.

²⁶ HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a süllyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 146.

²⁷ SZÉPVÖLGYI Aliz, *A humánum nevében*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2021, 193.

csak szabad lehettem volna.”²⁸, míg ezzel szemben Hajnóczy szociográfiájában Dr. Kiss-Vámosi jóval tárgyilagosabban és szakszerűbben tárgyalja az eseményeket: „Rehabilitáció megkísérlése céljából Sz. Alizt 1971. október 22-én vettük át a szentgotthárdi elmebetegeket ápoló szociális otthonból, előzetes helybiztosítás alapján.”²⁹; „Az elhelyezési határozatot megszüntették, és elvett lakása helyett egy hasonló értékű budapesti lakást utaltak ki számára.”³⁰. A nyelvezet is merőben eltér a két mű között, hiszen Szépvölgyi a laikus írói képességeivel nehezebben találja meg a megfelelő és kellően hatásos kifejezésformát, és a Hajnóczynál jelentős szerepet betöltő jogi kifejezésmód is hiányzik, ahogyan az a fentebb vizsgált idézetből is kitűnik. Fontos még kiemelni, hogy a szociográfia egy adott pillanatban mutatja be az elmeszociális otthonok helyzetét és kifejezetten csak a negatív aspektusokra fókuszál. Egyoldalúan mutatja be az ágyak, a bírói szemle, a szakorvosi ellátás és a rehabilitációs lehetőségek hiányát, egyáltalán nem fókuszál más szempontokra. Szépvölgyinél a műfaji sajátosságokból adódóan jelentősen árnyaltabb képet kapunk az elmeszociális otthonok alkalmazottairól, mivel, bár nem a saját hangjukon, de mégis lehetőségük nyílik megnyilvánulni a párbeszéd és leírások által. Bár a vezetőséggel és bizonyos személyzeti tagokkal szemben ellenszenvet fejez ki, több olyan interakciót is megfigyelhetünk a szentgotthárdi intézetben történtek során, ahol egyes nővérek kedvesen és együttérzően viszonyulnak Szépvölgyihez és így nem csak a Hajnóczy által bemutatott bántalmazó és kegyetlen gondozókat ismerhetjük meg. Az intézetbe való megérkezésekor is barátságosnak mutatja be az ottani nővéreket: „Hozzám jöttek mind a ketten és kedvesen érdeklődtek, ki vagyok, honnan jöttem.”³¹, illetve a rehabilitációja miatt a vezetőséggel vívott harcával kapcsolatban is megjegyzi, hogy „A legtöbb beteg és nővér sajnált.”³². Hajnóczynál ezzel szemben csak az intézetvezető szólal meg, és őt is szatirikus fényben tűnteti fel, ezáltal érzékeltetve az általa betöltött pozícióra való alkalmatlanságát. Az *elkülönítőben* minden egyes interjú, minden egyes szöveg ugyanazt a problémát taglalja újra és újra mindig negatív kontextusban. Kizárólag *A nagy jogi légzés* című elbeszélésben érzékelhetjük, hogy bármilyen formában megkérdőjelezné az embertelen bánásmód súlyosságát és a jogorvoslat szükségességét, amikor a szerkesztőné képében megjelenített énekesnő leszidja, hogy: „Ráadásul nem is az igazat írja meg, kizárólag a mocokban turkál, személyeskedik... Arról, hogy a betegek futballozhatnak a kertben, a látogatókról, a levelekről, az ünnepi ebédekről egy szót

²⁸ Uo., 194.

²⁹ HAJNÓCZY Péter, *Az elkülönítő* = HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a sülyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 76.

³⁰ Uo.

³¹ SZÉPVÖLGYI Aliz, *A humánus névben*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2021, 143.

³² Uo., 186.

*sem szól...*³³. Szépvölgyinél, Hajnóczy statikus szociográfiájával ellentétben, egy folyamatos történetet látunk, az események sorozatát, amibe bele férnek a pozitív élmények is és nem torlódnak fel olyan mértékben a negatív érzelmek. Szépvölgyi műve, *Az elkülönítőhöz* képest sokkal elfogadhatóbb képet fest a szentgotthárdi intézet helyzetéről és a rendszer problémái elsősorban a korábbi intézeti elhelyezésénél jelennek meg. Amikor Szépvölgyi Szentgotthárdra kerül, addigra már Dr. Kiss-Vámosi kivívta, hogy a betegek fizikai bántalmazása és a hálós ágyak használata többnyire megszűnjön, így a büntetési forma lényegében a kijáró megvonására korlátozódott, emellett pedig a jelenlétével lehetőség nyílt a rendszeres orvosi vizitre és a gondozottak is a megfelelő gyógyszeres kezelésben részesültek. A megérkezése utáni napokban hallottakat Szépvölgyi a következőképpen összegzi: „*Ilyeneket hallottam róla:*

1. *Mióta itt van, nem történnek visszaélések a kimenővel! Azelőtt azt*

engedték ki, aki jól feküdt.

2. *Mióta itt van, nem mernek velünk úgy beszélni, hogy a bőr is égett*

rólunk. (Képzeltetni, hogy beszélhettek velük azelőtt, ha csak a takarítónők modora jutott eszembe.)

3. *Mióta itt van, ritkán zárnak be valakit a kóterba. Akit bezárnak, az tényleg megérdemli.*

4. *Mióta itt van, nem mer a Kovács késsel fenyegetőzni!*³⁴

Az elkülönítő viszont nem ezt az állapotot tükrözi, hanem egy sokkal negatívabb képet tár az olvasó elé, ami szintén igaz és valóságos, viszont nem egészen abban az időben és intézményben, aminek az állapot kivetíti az egész ellátórendszerre, így nem meglepő, hogy a Szépvölgyi művében látott enyhébb állapot nem képes olyan szintű felháborodás kiváltására.

Ha nem csak a központi műveket vesszük figyelembe, hanem a kötetben szereplő egyéb iratokat is, akkor egy másik jelentős eltérést is megfigyelhetünk. Szépvölgyi Aliz irodalmi hagyatéka tartalmaz még három elbeszélést és több verset, amikről egyértelműen megállapítható, hogy életrajzi ihletésűek. Ezekből a művekből és a hozzájuk tartozó kísérszövegekből sok mindent megtudunk az intézetből való rehabilitációját követő életéből és mentális állapotáról. Ahogyan azt Németh Zsófia írja: „*Az életrajzi regény és a versek (a lírai műnem jellemzői okán) feltehetően mind egyéni traumafeldolgozásdokumentációi, melyek központjában az intézetben töltött idő tapasztalatai állnak.*”³⁵. A *Fekete mozivászon* című

³³ HAJNÓCZY Péter, *A nagy jogi légzés* = HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a sülyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 323-324.

³⁴ SZÉPVÖLGYI Aliz, *A humánus nevében*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2021, 159.

³⁵ NÉMETH Zsófia, *A fekete mozivászon, avagy Inta után az élet...* = Szépvölgyi Aliz, *A humánus nevében*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2021, 250.

novellában kifejezett saját magát helyezi bele a művébe, a főszereplő nő személyiségjegyei tökéletesen megegyeznek a kinézetével és a személyiségével, amit többen is igazoltak, ezért is feltételezhető, hogy ez a mű az önéletrajzi regény folytatásaként funkcionált volna. A szövegben megjelenik a gyógyulási készség hiánya, mint a szerelem beteljesedésének hátráltatója, ahogyan Szépvölgyi azt megélte egy Géza nevű beteggel az intézetben, akit végül kénytelen volt magára hagyni. A kapcsolat bekövetkezését viszont nem csak az hiúsítja meg, hogy Géza, vagyis a műben a főnök, nem képes a gyógyulásra, hanem az is, hogy ő igen. Szépvölgyi egészen a rehabilitációjáig ragaszkodott a szerelméhez és a látogatásához, de a szabadulása után már rögtön más fényben látta a férfit. A szabadulás lehetősége végleg elválasztotta őket, hiszen a sorstársi szerep kizárásával már elképzelhetlenné vált a közös jövő. Ugyanígy Edit és főnöke szerelme sem teljesezhet ki, hiszen a kiszolgáltatott helyzetből, ahol a férfi az alkohol, a nő pedig az érzelmei rabja, kizárólag a nő képes kiszakadni és tovább lépni mással. Géza szerepét az alkoholista főnök veszi át, aki még Editért, azaz Szépvölgyi alteregójáért sem képes megváltozni. Vele szemben Edit pedig a racionális, egészséges személy funkcióját veszi fel, ami a saját gyógyult állapotát is tükrözi. Az életrajzi regényhez képest itt már teljesen hétköznapi közegben játszódnak le az események, viszont a helyszín sem mentes életrajzi utalásoktól, mivel Szépvölgyi rehabilitációja után valóban moziban vállalt munkát. A szöveg sajátossága, hogy annak ellenére, hogy önmagát helyezi bele a műbe, nem az alteregója szempontjából írja meg a történetet, nem ő az elbeszélő, hanem a részeges főnök. Ez a szerepcsere utalhat a traumafeldolgozás egy módszerére is, ahol Szépvölgyi megpróbált belehelyezkedni a betegek helyzetébe. Erre utal a műhöz írt mottó is: „*A beteg ember lehet gyűlöletes, de sohasem gyűlöletre méltó.*”³⁶. A mottóban felvett attitűd remekül tükröződik a mindenki által utált főnök és a hozzá tárgyilagos megértéssel és szeretettel forduló Edit közötti kapcsolatban.

Míg a *Fekete mozivászon* inkább egy önéletrajzi ihletésű, de erősen fikcióval keveredő szépirodalmi mű, addig a másik novella, a *Viadal Ahmed Kánnal* már jobban érezteti az életrajzi elemeket és a saját tapasztalatot. A másik művel ellentétben ez már egyes szám első személyben írja le a történetet, teljesen szubjektív oldalról mutatja be az intézeti elhelyezésének első pillanatait. Az elbeszélésben viszont ugyanaz a terápiás jelleg figyelhető meg, mint a *Fekete mozivászonban*. Ebben a műben is a saját és a társadalom betegekkel, különösen mentális betegekkel szembeni ítéleteit igyekszik leküzdeni, amit Ahmed kánnal azonosít a hallucináló

³⁶ SZÉPVÖLGYI Aliz, *Fekete mozivászon* = SZÉPVÖLGYI Aliz, *A humánus névben*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2021, 206.

elbeszélő, ahogyan arra maga a cím szintén utal. A versekben, a novellákhoz hasonlóan a személyes élmények, tapasztalatok és érzelmek jelennek meg. Többször visszatérő életrajzi motívumokat találunk benne, és gyakran előkerül a korrupció, az igazságtalanság, a rendszerellenesség és a szerelem témája.

Hajnóczy 1980-ban kiadásra szánt műve, azaz a szociográfia és a hozzá kapcsolódó iratanyagok egy része, Szépvölgyi hagyatékával szemben nem az események személyes, hanem társadalmi hatását mutatja be. Egyértelműen kijelenthető, hogy a mű elérte a várt hatást, a kiváltott botrány viszont nem hozta meg a kellő eredményt, ahogyan azt Hajnóczy írja: „1980-at írunk. Érdembeli intézkedés a mai napig nem történt.”³⁷. A levelezéseiből és a szépirodalmi elbeszélésekből kirajzolódik nála is a személyes kihatás aspektusa, ami egy küszködő, igazságot hajszoló író tár elénk. A Kardos Györgynek 1980-ban írt levelében érzékelhető, hogy Hajnóczyt szinte megszállottan foglalkoztatta az elmeszociális otthonok ügye, minden igyekezetét a jogorvoslat keresésre és a figyelemfelhívásra szánta, ezért is próbálkozott újabb publikációval és eltérő műfajú feldolgozásokkal. A levél hangvételében a teljes felháborodás és tehetetlenség figyelhető meg, ahogyan a kétségbeesett író igyekszik megindokolni a műve publikálásának létfontosságát (természetesen sikertelenül)³⁸. A haragja azonban nem csak az intézetek inhumánus eljárásával szemben fogalmazódig meg, hanem magával a jogi rendszerrel szemben is: „Öt esztendeje, hogy a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága gépiró kapacitás hiányát emlegetve a törvény betűjét és szellemét megszegve nem emelte törvényre a Fővárosi Bíróság ítéletét!”³⁹. Az iratokból és művekből úgy tűnik, hogy az írói folyamat Szépvölgyi számára a gyógyulás, a trauma feldolgozás, míg Hajnóczy számára sokkal inkább a mánia és megszállottság alapjaként szolgált. Szépvölgyi nem foglalkozott tovább társadalmi szintűen a problémával, Hajnóczy számára viszont a legfontosabb kérdéssé vált az elveszett, tehetetlen emberek felkarolása, vélhetően a személyes azonosulás okán.

Hajnóczy szociográfiájából és Szépvölgyi Aliz irodalmi hagyatékából kirajzolódik egy összetett kép a kor elmeszociális otthonainak működési mechanizmusáról. Ezek a mentális betegeket és időseket tömörítő intézetek megfelelő példái annak, amit Foucault a deviancia

³⁷ HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a sülyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 292.

³⁸ „Tehát az elmeszociális otthonokban a struktúra nem változott. Alapos információk alapján a struktúra embertelen, a marxista-leninista eszméktől messze idegen. Az idejuttatott szerencsétleneket nem védi a törvény, nem emeli fel szavát senki egy nyíltan, avagy bújtatott embertelen struktúra ellen.” - Hajnóczy Péter levele Kardos Györgynek = *A véradó: Hajnóczy Péter emlékezete*, szerk. REMÉNYI József Tamás, Bp., Nap, 2003, 62.

³⁹ Uo.

heterotópiájának nevez.⁴⁰ A deviancia heterotópiái nem csak egyfajta válságra való figyelemfelhívásként funkcionálnak, hanem a válságba került személyek társadalomból való kivonása, attól való elhatárolásának az eszközeként is. Ezeket az intézményeket, elmeorvosintézeteket, kórházakat, öregotthonokat és börtönöket a társadalom nem a válság kezelésére, hanem a deviáns egyének elzárására, korlátok közé szorítására hozza létre. A börtönök és elmeorvosintézetek, különösen a 18-19. században, illetve Kelet-Európában a 20. századig nem szolgáltak rehabilitációs célokat, nem fókuszáltak a probléma megoldására, csak annak adott keretek közé szorítására, a deviáns, társadalomba beilleszkedni nem tudó egyének a normálisként meghatározott emberektől való elválasztására. Ugyanezt figyelhetjük meg az öregotthonok esetében is, ahol a kor hatására az egyén haszontalanná válik a termelő társadalom számára, ezért eltávolítják, hogy ne terhelje a munkaképes társadalmat. Szépvölgyi emlékiratában megfigyelhetjük, hogy az elmeszociális otthonok a szocializmus idején bizonyos fokig betöltötték az öregotthonok szerepét is, hiszen a rendszer lehetővé tette a nyugdíjas családtagoktól való megszabadulást ezen úton, annak ellenére, hogy elmebetegségekre utaló jeleket sokan nem mutattak.

A tény, hogy ezekben az elmeszociális otthonokban nem kizárólag elmebetegek, hanem öregek, tanulási és fejlődési nehézségekkel küzdők, sőt akár Szépvölgyi Aliz esetét példaként véve egészséges egyének is el lettek helyezve, felveti a kérdést, hogy vajon mit is tekintünk devianciának. Bár a deviáns viselkedés alatt napjaink köznyelvében elsősorban a társadalmilag elítélendő, meghökkentő, szélsőséges cselekedeteket érjük, valójában devianciának tekinthető minden, ami eltér a társadalom által meghatározott normától. Ebbe a kategóriába korszaktól és földrajzi elhelyezkedéstől függően más és más tartozik bele a társadalmi norma folyamatos változásának köszönhetően. Ilyennek tekinthetjük a bűnözőket, a mentális betegeket és a szocializmus idején, egy olyan kultúrában, ahol a munkakerülés az egyik legnagyobb bűn, akár a tartós betegeket is. A kifejezés tág értelmezési lehetőségei miatt fontos megvizsgálunk, hogy vajon Szépvölgyi Aliz milyen értelemben is tekinthető deviánsnak és miért.

Szépvölgyi emlékirataiból tudjuk, hogy valójában sosem tudott igazán beilleszkedni a társadalomba, bizonyos fokig egész életében kitaszított volt. Nehézkes családi háttérrel rendelkezett, apja alkoholista, anyja pedig súlyos beteg volt, ezért már fiatalon hozzájárult a család eltartásához. Szerelmi életében szintén több szempontból problémás kapcsolatokat találunk, szociális élete, barátságai pedig nem igen vannak. Szépvölgyi éppen egy olyan korszakban nevelkedett és élt, ahol a társadalmi norma változásai hirtelen fordulatokként

⁴⁰ Michel FOUCAULT, *Eltérő terek = Nyelv a végtelenhez: Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, ford. SUTYÁK Tibor, Debrecen, Latin Betűk, 2000.

jelentkeztek. A fiatalon mélyen vallásos, katolikus lány a szocializmus idején a vallása miatt, majd a szocializmus után az ateizmusa miatt nem illeszkedett be a tömegbe. A munkakeresési problémáihoz kezdetben a hívő szocialista párttagsága vezetett, amely az emberekben bizalmatlanságot váltott ki vele szemben, majd pedig, az '56-os forradalom után, amikor megingott a hite a rendszerben és megsemmisítette a pártkönyvét, éppenséggel a hatalommal való ellenszegülése miatt lett kiutasítva. Szépvölgyi életében a társadalmi elvárások és a saját személyes meggyőződése közötti feszültség egy folytonos jelenséggé figyelhető meg. Bár a rendszer által meghatározott normától eltér, a viselkedése sosem szélsőséges, nem mutatja sem az örület, sem pedig a magára vagy környezetére káros viselkedés jeleit, mentális betegségként is csak az időnként mutatkozó letargiát és depressziót lehetne kiemelni. Hogyha megvizsgáljuk az elmeszociális otthonban való elhelyezésének a körülményeit, akkor megfigyelhetjük, hogy az eltávolításának csak ürügye és nem pedig oka volt a cérnagyár monotonitása miatt kialakult betegeskedése. Szépvölgyi nem azért került az intézetbe, hogy meggyógyítsák, hanem hogy eltávolíthassák, elsősorban a lakásának megszerzése érdekében. Ebben az esetben az intézet egy hatalmi eszközként van jelen, ami már nem a társadalom, hanem a rendszer érdekeit szolgálja. Ezek az intézetek a szocializmus idején nem elmeorvosi funkciókat láttak el, hanem egyfajta süllyesztőként szolgáltak a nem kívánatos személyek eltávolítására, ahonnan szinte semmilyen esetben nem létezett kiút. Szépvölgyi első rehabilitációja is éppen ezért váltott ki akkora meglepődést a személyzet részéről és a hatalom megtartása érdekében írták felül a kiengedését egy, a tudta nélkül tartott felülvizsgálat során.

Foucault, *A becsstelen emberek élete*⁴¹ című tanulmányának elején hosszasan feszegeti a kérdést, hogy a hatalomnak mégis miért állhat érdekében ezeknek a jelentéktelen, kis embereknek az elnyomása. „(...) miért akarnak egyszerre csak a mi társadalmunkban „elfojtani” (mint egy kiáltást vagy tüzet) egy botrányos életű szerzetest, vagy megháborodott és következtelen uzsorást, miért akarnak valakit ilyen nagy igyekezettel meggátolni abban, hogy „szánandó lélekkel ismeretlen utakon bolyongjon”. ”⁴². Az általa példának felmutatott egyének esetében, és a környezetükre nem káros mentális betegek vonatkozásában is jogosan merül fel a kérdés, hogy miért van szükség ezeknek az embereknek az elzárására, a társadalomtól való eltávolítására, a hatalom erőszakos fellépésére, és milyen érdekeket szolgálnak a korlátozásokra létesített intézmények. A deviáns emberek különféle intézetekbe való elhelyezése az egészséges társadalom szempontjából rehabilitációs céllal kellene, hogy történjen, ezzel szemben a fő mozgatórugó sokkal inkább a félelem. Freud a kísérteties (unheimlich) szó vizsgálata során

⁴¹ Michel FOUCAULT, *A becsstelen emberek élete*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Híd, 2015/12, 80-95.

⁴² Uo., 81.

feleleveníti E. Jentsch azon megfigyelését, hogy az örület megnyilvánulásaival, illetve ez epilepsziás rohamokkal való találkozás is válhat az érzés egyik kiváltó okává⁴³. Az emberekben félelmet vált ki a számukra ismeretlen, deviáns viselkedés észlelése. Ehhez a félelemhez adalékként hozzá járul a Foucault által kiemelt bűn lehetősége is. Foucault szerint az örület mindig magában rejtje a veszélyt, a bűn lehetőségét és a pszichológia egyik feladata ennek a bűnnek a felismerése még a bekövetkezése előtt⁴⁴. Valamilyen szinten ehhez társíthatjuk az elmeegógyintézetek létjogosultságát is. A feladatuk egyrészt a társadalom védelmével kapcsolatos kötelezettségeik, a lehetséges bűn megelőzése, másrészt pedig a deviánsok elzárása az emberektől a félelem és a megbotránkozás elkerülésének érdekében. Foucault a történelem során két különböző kezelési módot határoz meg a betegségekkel szemben, az egyik a leprások esete, a másik pedig a pestiseseké⁴⁵. Míg a leprásokat a társadalom teljesen kiutasítja és a városon kívülre száműzi, addig pestis betegekkel szemben inkább a helyhez kötést, a karantént alkalmazza. A pestis során nem csak adott személyek otthonait, de akár egész épületeket vagy utcákat is lezártak, az ellenőrzésükre pedig szigorú rendszert alakítottak ki. Az elmeszociális otthonokban a kettő abszurd keveredését találjuk. Tudjuk, hogy a pácienseket egy adott intézményben őrzik és „kezelik”, ami megfeleltethető a karantén egy formájának is. A betegek szigorúan vannak számontartva és felügyelve, viszont egy jelentős részük rendelkezik a kimenő privilégiumával, sőt Szépvölgyit tudjuk, hogy több alkalommal még Pestig is elengedték, tehát a helyhez kötés nem minden esetben teljes. A közösségből való kiemelés és kitaszítás, amit a lepránál alkalmaztak szintén megfigyelhető, viszont ebben a helyzetben sokszor kap egyfajta büntető jelleget, mivel a hatalomgyakorlás egyik módszerévé válik a kimenő, a társadalommal való érintkezés megvonása a betegektől.

Az elmebeteg elzárásával kapcsolatban viszont Foucault már megemlíti a hatalmi aspektusokat is *A bolondság történetében* azt írja: „Az elzárás a XVII. században létrehozott sajátos intézmény. Mindjárt a kezdetekben olyan mértékeket öltött, amelyek messze túlnőttek a középkor bebörtönzési gyakorlatán. Gazdasági beavatkozásként és társadalmi óvintézkedésként újításnak számít. A nem-értelem történetében viszont döntő eseménynek tekintendő: a bolondság ekkor jelenik meg a szegénység, a munkaképtelenség, a közösségi integrálhatatlanság társadalmi horizontján, s ekkor ágyazódik bele az állam problémáinak

⁴³ Sigmund FREUD, *A kísérteties = Pszichoanalízis és irodalomtudomány*, szerk. BÓKAY Antal, ERŐS Ferenc, Bp., Filum, 1998.

⁴⁴ Michel FOUCAULT, 1975. február 5-i előadás = M. F., *A rendellenesek*, ford. BERKOVITS Balázs, Bp., L'Harmattan, 2014, 125.

⁴⁵ Michel FOUCAULT, 1975. január 15-i előadás = M. F., *A rendellenesek*, ford. BERKOVITS Balázs, Bp., L'Harmattan, 2014, 55-56.

kontextusába. *A szegénységnek tulajdonított új jelentések, a munkakötelezettség előtérbe kerülése és ezzel összefüggő etikai értékek határozzák meg a távolból a bolondság akkori tapasztalatát és módosítják jelentését.*⁴⁶”. Ahogyan arra már Svébis Bence utalt⁴⁷, ez a részlet nagyon sok hasonlóságot mutat *Az elkülönítőben* megjelenített világgal. Külön érdekes megfigyelni, hogy nem csak a kor elzárásának rendszerét és módszerét fedezhetjük fel Foucault mondandójában, de a szocialista rendszer gondolkodásmódját is. Foucault kiemeli a munkaképtelenséget és a társadalomba való integrálhatatlanságot, ami a szocialista társadalomban lényegében egybe folyt és a normától való eltérés egy kimondottan büntetett formájának számított. A mai világban is megfigyelhető a társadalmi stigma a mentális betegségekkel szemben, mivel az emberek jelentős része nem tekinti valós betegségnek, ahogyan Hajnóczy megfogalmazza, „*Mintha a betegségek két formája létezne: az elmebetegségek – és az összes többi.*”⁴⁸. Éppen ez a fajta megkülömböztetés, ami a mentális betegségben szenvedőket gyengének, instabilnak, veszélyesnek és szimplán örültnek tekint alkotja meg az igényt a velük szembeni különleges bánásmódra, ahol az elsődleges megoldás a szocializmus idején az elzárás.

A társadalom a biztonsága és a nyugalma érdekében olyan hatalommal ruház fel adott intézményeket, ami lehetővé teszi számukra az önkényes szelektálást. Ez a szociális hálózatoknak és bünyügyi szerveknek juttatott hatalom magában hordozza a visszaélés lehetőségét, akár a koncepciós perekre, a teljes uralkodói udvarok által rejtegetett mentális és fizikai betegségekre vagy Szépvölgyi Aliz esetére gondolunk. A szocializmus alatt működő szociális hálózatban pont ezzel a hatalommal való visszaélést figyelhetjük meg. Foucault szerint az elmeegógyintézetek és a 19. századi pszichológia létrehoznak egy olyasfajta elemzést, amelyben az örület nem téves eszmeként, hanem a hatalommal való visszaélésként jelentkezik, tehát azokat az embereket tekinti örültnek, akik magukat a hatalom fölé kívánják helyezni.⁴⁹ A szocializmus rendszere ezt a nézőpontot használja fel a hatalom által meghatározott normától való minden formájú eltérés, köztük a hatalommal való szembekerülés eltörlése érdekében. Ebből a szempontból érdekes vizsgálni a bírói szemle szerepét a szociális elhelyezés folyamatában is. Mint ahogyan arról Szépvölgyi többször ír, a betegek bekerülésének egyik függvénye a bírói szemle ítélete, amelyen minden új páciensnek át kellene esnie egyszer, majd bizonyos időközönként ismételve a rehabilitáció lehetőségként. Hajnóczy irataiból és

⁴⁶Michel FOUCAULT, *A bolondság története*, Bp., Atlantisz, 2004, 115.

⁴⁷SVÉBIS Bence, *Tényszerű és merész*, Élet és Irodalom, 31(2013), 21.

⁴⁸HAJNÓCZY Péter, *Az elkülönítő* = HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a sülyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 99.

⁴⁹Michel FOUCAULT, 1975. február 5-i előadás = M. F., *A rendellenesek*, ford. BERKOVITS Balázs, Bp., L'Harmattan, 2014, 124.

Szépvolgyi életrajzi írásából egyaránt tudjuk, hogy ezek a vizitek az esetek többségében nem történtek meg: „*Az elmebetegeket ápoló szociális otthonokban szakorvos alkalmazását nem tartják szükségesnek, bírói szemle nincs (...)*”⁵⁰. Viszont, ha meg is történtek, akkor is számításba kell vennünk, hogy a bírói szemle elvégzése nem pszichiáterek, hanem igazságügyi orvosszakértők által történik, ezáltal itt szintén megjelenik az örület és a bűn összerosásának motívuma. Foucault megfogalmazásában az igazságügyi orvosi szakértelem valójában nem a bűn vagy a betegség, hanem az abnormalitás kontrolljaként funkcionál⁵¹, és ha ebben a minőségében vizsgáljuk a bírói szemlét, akkor megállapíthatjuk, hogy a rehabilitáció kulcsa nem a gyógyulásban, hanem a normához való igazodásban rejlik. A társadalmi normához való alkalmazkodást viszont ellehetetleníti az elmeszociális otthonok struktúrája és működési mechanizmusa, ezáltal is korlátozva a betegeket a jogaik érvényesítésében: „*A pszichiátriai intézmények nem hogy segítenék a társadalomba való integrációt, hanem elvárják, hogy az ide kerülők egy, a többségi társadalom normáitól, szokásaitól és hétköznapijaitól teljesen eltérő normarendszerhez szocializálódjanak. A sikeres szocializáció révén az adott intézménybe kerülők képtelenek lesznek az intézetek kívüli életre.*”⁵². Emellett a társadalmi elhatárolásukat erősíti az intézmények földrajzilag elszigetelt, városoktól távoli településeken való létesítése is, „*Az ország távoli zugaiba telepített otthonok – például a szentgotthárdi –, 2-300 km-re Budapesttől (...)*”⁵³.

*A becsstelen emberek életében*⁵⁴ bemutatott emberek, ugyanúgy, ahogy a szocializmus egészségügyi hálózatának áldozatai mind jelentéktelen személyek. Egyének, akiknek az élete teljes feledésbe merült volna, és akiknek az egyetlen lenyomata a hatalommal való érintkezésük. Ezek a személyek mind arra voltak kárhoztatva, hogy életük története homályba merüljön, hogy teljesen jelentéktelenné váljanak az utókor számára. Ahogyan *Az elkülönítőben* szereplő interjú során Dr. Soóki András megfogalmazta: „*Ezek az intézetek arra jók, hogy fölösleges embereket legális keretek között eltüntessenek. Ez az igény hozta létre őket*”⁵⁵. Abban az esetben, ha Szépvolgyi nem kerül összetűzésbe a rendszerrel, ha nem találkozik Dr. Kiss Vámosival, nem veszi fel a kapcsolatot a szociális problémákra érzékeny Hajnóczyval, akkor az ő története szintén elvesztett volna az utókor számára, és létezése kórházi feljegyzésekre és irathalmazokra redukálódott volna. A hatalomnak pedig pontosan az a célja, hogy ezek az

⁵⁰ HAJNÓCZY Péter, *Az elkülönítő* = HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a sülyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 64.

⁵¹ Michel FOUCAULT, 1975. január 15-i előadás = M. F., *A rendellenesek*, ford. BERKOVITS Balázs, Bp., L'Harmattan, 2014, 54.

⁵² BÁNYAI Borbála, LÉGMÁN Anna, *Pszichiátriai betegek szociális intézeti környezetben*, Esély, 2009/2, 70.

⁵³ HAJNÓCZY Péter, *Az elkülönítő* = HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a sülyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 64.

⁵⁴ Michel FOUCAULT, *A becsstelen emberek élete*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Híd, 2015/12, 80-95.

⁵⁵ HAJNÓCZY Péter, *Az elkülönítő* = HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a sülyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 84.

emberek és emlékezetük megszűnjenek, ha pedig ellenállnak, akkor újra és újra az elnyomás eszközeit veti be ellenük. A Hajnóczy szociográfia kísérő dokumentumaiból kirajzolódik ezeknek az elnyomási eszközöknek a pontos működési mechanizmusa.

Az elnyomás elsődleges eszköze a hatalmi diskurzus nyelve, vagyis a jog. Foucault, *A hatalom mikrofizikájában*, a jogi rendszert az alávetési technikák közvetítőjeként jellemzi.⁵⁶ A jogi szabályok, a hatalom által kialakított normához való igazodást várják el, ami nem feltétlenül egyezik meg a természetes társadalmi normával, hiszen az elnyomás formáit önkényesen alakítják. A szocializmusban a jog kifejezetten az elnyomás eszközévé vált a cenzúrán, a besúgókon, a koncepciók perkein, a titkosszolgálaton és az egypártrendszeren alapuló diktatúrán keresztül. A diktatúra a rettegéssel formálta a saját ideális elképzelésére, az ideológiájának leképeződésére a társadalmat, és az ezzel szembeni ellenállás törést jelentett a kidolgozott képen, amit a világgal próbáltak elhitetni. Éppen ezért az elmeszociális otthonok ellátó rendszere is úgy rendezkedett be, hogy az itt elsüllyesztett egyéneknek ne lehessen esélyük az ellenállásra. A nehezebben alkalmazkodó betegeket begyógyszerezték, injekciózták, elzárták és megvonták tőlük a társadalommal való érintkezés minden formáját, köztük a kijárót, a látogatófogadást és a levélírást. Ha valamelyik gondozott, mint Szépvölgyi is tette, panasszal kívánt élni a hatóságoknál, akkor súlyos megtorlásban részesültek: „*A gondok a panasztevőket „hálós ágyba” hajította. Ebben az ágyban két óra – két hét időtartamú büntetéseket töltöttek a „fegyelmileg” elítéltek.*”⁵⁷. Ezek a megfélemlítési stratégiák is jelzik, hogy a szociális hálózatnak sem intézeti, sem pedig szervezeti szinten nem volt érdeke a betegek kéréseinek, panaszainak figyelembevétele.

Az intézetben belüli hatalom fenntartása ugyanazon sémán működött, mint országos szinten. „*Ott vannak a spiclik. Az értelmesebb beteg közül szervezik őket. Részben helyzetük és megfélemlített voltuk miatt vállalkoztak, meg azért, mert úgy gondolták, hogy ebből előnyük származik. (...) Aztán az ápolók. A spion ápolók kapták a prémiumot; ki mennyi terhelő adatot szolgáltatott arról, akit valamilyen okból ki akartak készíteni.*”⁵⁸. A besúgók rendszerén kívül még fontos szerepet játszik a szakemberek kizárása azáltal, hogy vagy nincsen állandó szakorvos az intézetben vagy képzetlen munkaerőt alkalmaznak részidőben. A jogi segítségnyújtás kizárása a bírói szemle hiányában, illetve a fellebbezés lehetetlenségében jelenik meg. A jogi nyelvezet, mint hatalmi eszköz a beutalótól, a lakás elkobzáson át, a

⁵⁶ „*A jogi rendszer és az igazságszolgáltatás az uralmi viszonyok és a polimorf alávetési technikák állandó közvetítője*” – Michel FOUCAULT, *A hatalom mikrofizikája*, ford. KICSÁK Lóránt = M. F., *Nyelv a végtelenhez*, szerk. SUTYÁK Tibor, Debrecen, Latin Betűk, 2000.

⁵⁷ HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a süllyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 35.

⁵⁸ HAJNÓCZY Péter, *Az elkülönítő* = HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a süllyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 85.

rehabilitáció megvonásáig mindenhol jelen van, mint ahogyan Szépvölgyi rehabilitációját is megtagadták, mert nem a vezető által elvárt megfogalmazás szerepelt az állapotáról a jelentésben. Az intézetvezető, akinek a szakorvos az alárendeltje, sajátos diktatúrát alakított ki az otthonban, amiben a saját rokonait és embereit alkalmazta jelentős számban, akik engedték, hogy a betegek feletti hatalom az ő kezében érvényesüljön, annak ellenére, hogy erre vonatkozó képesítéssel nem rendelkezett.

Egyértelműen látszik, hogy ezekben az intézményekben a szocialista diktatúra kicsinyített változata jelenik meg, tehát Hajnóczy a szociográfiájával nem csak a rendszer hiányosságára, de annak berendezkedésére is felhívta a figyelmet. Hajnóczy és Szépvölgyi pontosan azért tudott a hatalom ellen fordulni, mert felfedte annak mechanizmusát, ahogyan azt a 1980-as években az Inconnu is tette⁵⁹. Az általa közölt interjúk és a megjelenést követő botrány veszélyt jelentettek a hatalom stabilitására, ami beindította a hatalom védekezési mechanizmusait. Az erőszakos fellépés csak fokozta volna a társadalmi feszültséget, ezért elsősorban a szociográfia, az író és az orvosok hitelességének megcáfolása és nyilvános, jogi alapú meghurcolása vált az elsődleges elhallgattatási módszerre, ami az emberek feszültségének visszaszorítási kísérletével párosult. Ennek jegyében született Dr. Medve László nyilatkozata a *168 óra* című rádióműsorban is, amelybe azt állította, hogy *Az elkülönítőben tárgyalt problémák már rég megoldódtak: „Tekintettel arra, hogy a cikk olvasásakor már birtokában voltam azon vizsgálatnak, melyet a Fővárosi Tanáccsal közösen végeztünk, amely megnyugtató jelentést adott a szentgotthárdi otthonban gondozottak orvosi és szakorvosi ellátásáról, általános és elme-egészségügyi biztonságáról, valamint az általános orvosi és szakorvosi dokumentáltságáról, nem örültem a cikknek (...)”*⁶⁰. Mivel Hajnóczy autoritással rendelkező, szakmabelieket sorakoztatott fel, ezért a hatalomnak is egy ehhez hasonló egyént kellett ellenhangként megszólaltatnia. Ez részben a szociográfia diszkreditálására, részben pedig az emberek csillapítására irányult, viszont egyikben sem volt igazán sikeres. A következő lépés a célzott támadásokra helyezte a hangsúlyt, amely során beperelték az újságot, Hajnóczyt, kihallgatták Szépvölgyit és Dr. Kiss-Vámosi ellen etikai vétség miatt eljárást indítottak. Mindegyik kísérlet jogi úton folyt és alapjukként az a feltételezés szolgált, hogy az elmondottak nem felelnek meg a valóságnak. A hatalom

⁵⁹ „(...) azáltal jutott hatalomhoz az állam által készített dokumentumok felett, hogy láthatóvá tette az állam láthatatlan műveleteit – így éppen annak a fegyverező eljárásnak álltak ellen, amely a hatalom automatikus működésén és láthatatlanságán, valamint a hatalomnak kiszolgáltatott individuum láthatóságán alapult.”- NAGY Kristóf, *Művészet és politika: Az Inconnu csoport radikalizálódásának hullámai az 1980-as években*, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2021/4, 69.

⁶⁰ HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a süllyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 171-178.

gyengülését jelzi, hogy ezek az intézkedések összességében sikertelennek bizonyultak abban az értelemben, hogy a szociográfiában elhangzottakat nem sikerült megcáfolniuk és a közreműködőket sem tudták felelősségre vonni. Az igazságról való megbizonyosodás viszont nem volt elég a valódi változás kiváltásához. Hajnóczy leveiből és feljegyzéseiből is tudjuk, hogy intézkedés az elmeszociális otthonok gondozottjainak ügyében, a látszat törvényen kívül, nem történt. Amikor 1980-ban a levelezésekkel és ügyiratokkal kiegészített iratot kívánta publikálni, a rendszer visszautasította. Ez azért is jelentős mozzanat, mivel ez még a szociográfiánál is súlyosabb vádanyag lett volna a hatalommal szemben. Ez a mű összefoglalta volna a társadalomban kiváltott hatását a cselekményeknek, amely nem csak a hétköznapi emberek, hanem a közalkalmazotti szféra, köztük az ápolók felháborodását is elérte, akik szintén levélben tettek tanúvallomást a saját tapasztalataikról és panaszaikról a rendszerrel szemben. Az, hogy magának a rendszernek a tagjai is annak korrupt berendezkedése ellen fordulnak tovább gyengítette volna a szociális hálózatba vetett hitet. Ehhez társult volna még a per jogirata, ami kétségbevonhatatlan bizonyítékot jelentett Hajnóczy hitelességére, amit a hatalom már nem tudott volna ismételten jogi keretek között támadni.

Az 1975-ös szociográfiában megvilágított problémák egy része a mai napig fennáll a szociális és egészségügyi ellátórendszerben, az MDRI⁶¹ 1996-os jelentésében például külön figyelmet fordít Magyarországon az elmeszociális otthonok helyzetére és azok kifogásolható gyakorlataira⁶². A jelentés, Hajnóczyhoz hasonlóan, szintén elmarasztalja az otthonokban való elhelyezés jogi szabályozását és a gondozottakkal szembeni embertelen bánásmódot, illetve fegyelmezési formákat: „*A képviselők külön felhívják a figyelmet a fizikai kényszer és a hálós ágyak használatának embertelen, megalázó és törvénytelen voltára.*”⁶³. A hálós ágyakat a nemzetközi ajánlások, szakmai előírások és jogvédő civil szervezetek nyomására Magyarországon véglegesen 2004-ben tiltották be, ennek ellenére, ahogyan azt egy 2009-es⁶⁴, a Szentgotthárdi elmeszociális otthont vizsgáló tanulmány is mutatja, az embertelen büntetési eljárások továbbra is jelen voltak. A szakorvosok hiányának változatlanságával együtt bevett szokás maradt a „kezelhetetlen” betegek gyógyszerzése az együttműködés ösztönzése érdekében, a Hajnóczy által bemutatott elkülönítő pedig speciális részleg néven volt jelen, ahová „*a szakorvos javaslatára azok kerülnek ide három hónapra, akik deviáns, normasértő*

⁶¹ Mental Disability Rights International (magyarul: Mentális Zavarban Szenvedők Jogvédő Nemzetközi Szervezete)

⁶² RÉTHELYI János, *A Mental Disability Rights International jelentés háttere és hatástörténete*, Lege Artis Medicine, 2000/2, 167-170.

⁶³ *Uo.*, 168.

⁶⁴ BÁNYAI Borbála, LÉGMÁN Anna, *Pszichiátriai betegek szociális intézeti környezetben*, Esély, 2009/2, 68-84.

magatartásukkal zavarják a többieket, vagy veszélyeztetik önmagukat, és nem tudnak beilleszkedni a közösségbe. „Érezzék, hogy nem jót tettek.”⁶⁵. A speciális részleget 2012-ben, az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése nyomán szüntették meg, amelynek helyén terápiás rehabilitációs foglalkozásokat alakítottak ki.⁶⁶ A pszichiátriai kezelést nem igénylő egyének elmeszociális otthonokban való elhelyezése törvényes keretek között csak 1993-ban, csaknem húsz évvel a szociográfia publikálása után került sor: „E törvény 71. §-a alapján pszichiátriai betegek otthonába „...az a krónikus pszichiátriai beteg vehető fel, aki az ellátás igénybevételének időpontjában nem veszélyeztető állapotú, akut gyógykezelést nem igényel, és egészségi állapota, valamint szociális helyzete miatt önmaga ellátására segítséggel sem képes.”.⁶⁷ A fegyelmezési módszerek fokozatos enyhülése és az egészséges emberek elhelyezésének jogi rendeződése egy pozitív irányt jelent a pszichiátriai betegek gondozási színvonalát illetően, viszont a probléma nem tekinthető teljesen megoldottnak. Hajnóczy szociográfiája, annak ellenére, hogy nem tudott azonnali, radikális hatást kiváltani, mégis képes volt felhívni a figyelmet a társadalmunk egy akut problémájára, amely számon szakmabeli és jogvédő szervezet felszólalását követően javuló tendenciát tudott felvenni. A szociográfia kulcsfontosságú dokumentumává vált nem mind a Szentgotthárdi intézet, mind pedig az ország szociális és mentálhigiéniai ellátórendszerének a történelmében, és a mű jelentőségét jelzi, hogy a Szentgotthárdi intézetet vizsgáló 2009-es⁶⁸ és 2017-es⁶⁹ tanulmányok egyaránt visszautalnak Hajnóczy munkájára.

Bár Hajnóczy és Szépvölgyi művei két eltérő szempontból közelítik meg az elmeszociális otthonokban gondozottak problémakörét, valójában mindketten az irodalmat, mint médiumot, használják fel az egyéni gondolataik közvetítésére. Hajnóczy objektív szociográfiája és Szépvölgyi szubjektív és szentimentális életrajzi regénye két eltérő perspektívát és diskurzusformát alkot, amelyek középpontjában mindvégig egy azon probléma, az elmeszociális otthonok betegeinek jogi helyzete és kiszolgáltatottsága áll. A stílus, műfaj és nyelvezetbeli különbségek ellenére, mégis összetartozik és kiegészíti egymást a két mű, ezáltal egy olyan képen tárva az olvasó elé, ahol a tárgyilagosság és a személyes elbeszélés keveredésével egy teljes és sokoldalú összegzést kaphatunk az elmeszociális otthonok jogi és szociális mulasztásairól. Hajnóczyn és Szépvölgyin keresztül speciális betekintés nyerhetünk

⁶⁵ Uo., 81.

⁶⁶ KAPÓCS Gábor, BACSÁK Dániel, *Pszichiátria a határon.: Mit kérünk? Kicsit több szabadságot!*, Esély, 2017/1, 77-78.

⁶⁷ Uo., 74.

⁶⁸ BÁNYAI Borbála, LÉGMÁN Anna, *Pszichiátriai betegek szociális intézeti környezetben*, Esély, 2009/2, 68-84.

⁶⁹ KAPÓCS Gábor, BACSÁK Dániel, *Pszichiátria a határon.: Mit kérünk? Kicsit több szabadságot!*, Esély, 2017/1, 72-90.

az otthonok által okozott traumába és annak feldolgozásába mind személyes, mind pedig társadalmi szinten. Az irodalmi és jogi nyelvezet keveredésével a két mű képes egy sokkal szélesebb olvasóközönséget megragadni, ezáltal a probléma nem csak a szakmabeliek körében válik nyilvánvalóvá, hanem megnyílik róla egy társadalmi szintű diskurzus, amely a mai napig kulcsfontosságú szerepet játszik az intézetek felelősségre vonásában, ezáltal korlátozva, de sajnos teljesen nem kizárva, a hatalommal való visszaélést. A Foucault-i hatalomelmélet tökéletesen összeegyeztethető *Az elkülönítő* és *A humánum nevében* által bemutatott intézeti gyakorlatokra, amelyben az elmeszociális otthonok a deviancia heterotópiáiként vannak jelen. Az elhelyezés jogi kereteinek hiánya, az embertelen bánásmód, a hatalomgyakorlás módszerei, a bírói szemlében is megjelenő összemosódás a bűn és a betegség között, a társadalomtól való elzárás és az intézetek berendezkedése mind egybevágnak a Foucault által felvetett hatalmi elméletekkel, amelyek által a rendszer képes az elmebetegek elnyomására és korlátozására a társadalmi érdek ürügyét felhasználva. Az elmeszociális otthonokról bemutatott kép a Foucault-i hatalomelméletekkel kiegészítve rámutat a probléma szisztematikusságára és akutságára, amely még ellenszenvesebbé teszi a szocialista rendszer gyakorlatait, mivel ez bizonyítja, hogy a szocializmus idején direkt módon alakult ki és szerveződött meg egy különálló rendszer az egyének elnyomására dezinálva, amelyet az ellenőrzések teljes kizárásával igyekeztek fenntartani. Ezt bizonyítja az intézetek lokális elhelyezése, a levelezések korlátozása, illetve a bírói szemle és szakorvosok hiánya az intézetekben. Hajnóczy 1975-ös szociográfiája figyelemfelhívásként szolgált a rendszer igazságtalanságára és embertelenségére, amelyhez kiegészítésként hozzájárult először a 2013-as kritikai kiadás, majd pedig a szubjektív színezetet adó Szépvölgyi irodalmi hagyaték 2021-es megjelenése. A mű újabb és újabb felbukkanása és a szakmabeli relevanciája örök emlékeztetőként szolgálnak a társadalmi fellépés fontosságára az elnyomás és a jogtalan intézkedések ellen.

Bibliográfia

„A valóság mintha újra szót kérne”: Beszélgetés Hajnóczy Péter *Jelentések a süllyesztőből* című kötetéről, Irodalmi Szemle, 2014/4, 19-26.

BÁNYAI Borbála, LÉGMÁN Anna, *Pszichiátriai betegek szociális intézeti környezetben*, Esély, 2009/2, 68-84.

GABORJÁK Ádám, *Emlékszel Alizra?*, Élet és Irodalom, 31(2013), 21.

HAJNÓCZY Péter, *A nagy jógi légzés* = HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a süllyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 305-330.

HAJNÓCZY Péter, *Karosszék, kék virággal* = HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a süllyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 331-335.

HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a süllyesztőből*, Bp., Magvető, 2013.

HAJNÓCZY Péter, *Az elkülönítő* = HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a süllyesztőből*, Bp., Magvető, 2013, 61-105.

HAJNÓCZY Péter, *A fűtő*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975.

HAJNÓCZY Péter, *A halál kilovagolt Perzsiából*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.

Hajnóczy Péter levele Kardos Györgynek = *A veradó: Hajnóczy Péter emlékezete*, szerk. REMÉNYI József Tamás, Bp., Nap, 2003, 62.

KAPÓCS Gábor, BACSÁK Dániel, *Pszichiátria a határon.: Mit kérünk? Kicsit több szabadságot!*, Esély, 2017/1, 72-90.

KELEMEN Zoltán, *Kritizáló kiadás: Hajnóczy Péter Jelentések a süllyesztőből című művéről*, Tiszatáj, 2015/2, 116-119.

Michel FOUCAULT, *A hatalom mikrofizikája*, ford. KICSÁK Lóránt = M. F., *Nyelv a végtelenhez*, szerk. SUTYÁK Tibor, Debrecen, Latin Betűk, 2000.

Michel FOUCAULT, *A becsstelen emberek élete*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Híd, 2015/12, 80-95.

Michel FOUCAULT, *A bolondság története*, Bp., Atlantisz, 2004.

Michel FOUCAULT, *1975. január 15-i előadás* = M. F., *A rendellenesek*, ford. BERKOVITS Balász, Bp., L'Harmattan, 2014, 43-64.

Michel FOUCAULT, *1975. február 5-i előadás* = M. F., *A rendellenesek*, ford. BERKOVITS Balász, Bp., L'Harmattan, 2014, 113-138.

NAGY Kristóf, *Művészet és politika: Az Inconnu csoport radikalizálódásának hullámai az 1980-as években*, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2021/4, 65-73.

NAGY Tamás, *Mintha Dániát ki lehetne szellőztetni* = N. T., *Egy arkangyal viszontagságai: Jog, irodalom, intertextualitás, Hajnóczy Péter műveiben*, Bp., Gondolat, 2018, 169-182.

NÉMETH Zsófia, *A fekete mozivászon, avagy Inta után az élet...* = Szépvölgyi Aliz, *A humánium nevében*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2021, 249-250.

REMÉNYI József Tamás, „Szétszórom, majd felépítem magam” = *A véradó: Hajnóczy Péter emlékezete*, szerk. REMÉNYI József Tamás, Nap, Bp., 2003, 214-241.

RÉTHELYI János, *A Mental Disability Rights International jelentés háttere és hatástörténete*, Lege Artis Medicine, 2000/2, 167-170.

SVÉBIS Bence, *Tényszerű és merész*, Élet és Irodalom, 31(2013), 21.

SZÉPVÖLGYI Aliz, *Fekete mozivászon* = SZÉPVÖLGYI Aliz, *A humánium nevében*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2021, 206-248.

SZÉPVÖLGYI Aliz, *A humánium nevében*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2021.

Sigmund FREUD, *A kísérteties* = *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*, szerk. BÓKAY Antal, ERŐS Ferenc, Bp., Filum, 1998.